

Kohanimearhiiv eesti keele instituudis

Tiina Tärk

eesti keele instituudi leksikograaf

Kohanimedest üldiselt

Kohanime ehk toponüümi roll on eristada mingit kindlat kohta teistest samaliigilistest. Kohanimi ei teki juhuslikult, vaid on mingil perioodil olnud antud kohaga põhjuslikus seoses. Nii on kõik kohanimed, mis praegu näivad läbipaistmatutena ehk mida me ei oska kindlalt etümologiseerida, olnud algselt motiveeritud, olgugi praeguseks keele muutumise, rahvaetümoloogia vm tõttu oma lähtemotivatsiooni ja tähenduse peitnud. Nii mõnedegi vanemate kohanimede päritolu mõistmisele aitavad kaasa ülestähendused vanades dokumentides, nagu Taani hindamisraamat (13. saj), adramaa- ja hingerevisjonid (16.–19. saj), kirikuraamatud (17.–20. saj), käsikirjalised kaardid (alates 17. saj) jms.

Kohanimed tekivad ja säilivad, kuid nad võivad ka kaduda. Kohanimi hävib kas siis, kui teda ei ole enam vaja (st kaob koht, mida ta tähistab), või siis, kui kaob nime kasutajaskond ja katkeb nime kasustraditsiooni ahel. Meie kaasajal on paljud nimed küll kasutusest kadunud, kuid õnneks jääb nii mõnestki järele jälg tänu sellele, et nad on talletatud kohanimearhiivi.

Eesti keele instituudis asuva kohanimetekogu näol on tegemist mahuka andmestikuga, mis hõlmab endas kõigi Eesti kihelkondade kohanimedid. Kogus on eri liiki kohanimedid: asustusnimed (nt mõisate, külade, talude ja linnade nimed), vetenimed (nt jõgede ja järvede, aga ka soode nimed), mäenimed (mägede ja küngaste, tihti ka muude pinnavormide nimed), haldusüksuste nimed (nt valdade ja külanõukogude nimed), teenimed ja muude tehisobjektide nimed (nt kõrtside, veskite, põldude, koplite, heinamaade ja küünide nimed), metsatukkade nimed jne.

Kogutud nimevara on määramatu väärtusega eriti seetõttu, et just kohanimed on need, mis kätkevad endas vanimaid keelenähtusi. Nad

on muudest leksikaalsetest üksustest püsivamad, sisaldades ammu kadunud tüvesid (nt Jüri kihelkonda kuulunud Mõisaküla talunimi *Ihuvere* < kunagine isikunimi *Iha*¹ + sufiks *-vere*) või muutetunnuseid (nt omastava tunnus *-n* Jüri kihelkonna mõisanimes *Kurna* < *koiran* ‘koera’ + *oja*). Kohanimed on seega põnevaks uurimisaluseks paljudele keeleuurijatele, samuti aga ka ajaloolastele, geograafidele, kodu-uurijatele ja teistele, mistõttu on olnud ja on ka edaspidi väga oluline kohanimematerjali koguda ja talletada.

Kohanimekogumine Eestis eelmisel sajandil²

Kohanime kogumise vajalikkusest räägiti juba 1920. aastal. Samal aastal alustas tegutsemist Emakeele Selts (ES), kes ühendas kohanimede kogumise ja süstematiseerimise kohe murdeuurimisega. Kogumistöoni jõuti 1922. aastal, mil alustati eesti murdeosiste süstematiseeritud kogumist – koos muu murdematerjaliga hakati koguma ka kohanimed. Eesmärgiks võeti koguda kohanimed igast kihelkonnast. Ajakirjas Eesti Keel ilmunud artiklist „Kuidas murdesugemeid koguda”³ leiab kohanimede kogumise kohta ka esimese nõuande – rõhutatakse, et koguda tuleb kõik kohanimed. Alguses olid kogujateks juhendust saanud üliõpilased-stipendiaadid, 1950. aastate esimesest poolest hakkasid kohanimed koguma ka ES-i vabatahtlikud kaastöölised ehk korrespondendid. Korrespondentide abistamiseks murdekeelendite ja kohanimede kogumisel ning kogutud materjali vormistamisel andis ES välja juhendeid⁴ ning murdeainese kogumise hoogustamiseks peeti erinevaid kogumisvõistlusi.

¹ Rintala, Päivi 2008. Ihalasta Ihaviljankorpeen. Iha-vartalo Suomen henkilö- ja paikannimissä. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

² Norvik, Madis 1960. Emakeele Selts ning Keele ja Kirjanduse Instituut eesti kohanimede kogujana ja uurijana. – Emakeele Seltsi aastaraamat VI. 1960. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 25–38 ja Kallasmaa, Marja 2006. Emakeele Selts kohanimede kogujana 1960–2005. – Emakeele Seltsi aastaraamat 51. 2005. Peatoim Mati Erelt. Tallinn, 211–221.

³ Saareste, Andrus 1923. Kuidas murdesugemeid koguda. – Eesti Keel I (1922). Tartu, 53–58.

⁴ Esimene, 1953. aastal ilmunud: Juhendeid kohanimede kogumiseks. – Kogumistöo juhendaja eesti keele alal. Nr 3. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Emakeele Selts. Koost. Heino Ahven. Tartu, 4–8. Viimane, 1977. aastal ilmunud: Juhend kohanimede kogumiseks. Toim Valdek Pall. Tallinn.

1947. aastal loodi ENSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut⁵ (KKI) ning suur osa seniseid ES-i murdeuurimisülesandeid läks üle KKI keeleuurimissektorile, kes sai enda valdusse ka ES-i murdekogud. KKI asus hoogsalt murdesõnavara, sealhulgas kohanimedid koguma (kogujateks olid nii keeleuurimissektori töötajad kui ka üliõpilased), samas jäi ES-i ülesandeks organiseerida murdematerjalide kogumist korrespondentide võrgu kaudu.

Aastaks 2005 oli kohanimedeleid kogutud ligikaudu 600 000 (murdesedeleid koos kohanimedelitega kokku oli üle 5,5 miljoni), sellest üle kahe kolmandiku on kogutud ES-i kaasabil, suur hulk just murdevõistluste raames. Ära märkida tuleks tublimad kogujad Theodor Kaljo, Gustav Vilbaste ja eriti Eduard Leppik, kelle loovutatud sedelite arv ulatub üle 100 000. Peale sedelite on kogus ka kaarte ja skeeme, mis märgivad nimetatud koha asupaika teiste kohtade suhtes, nii hästi või halvasti, kui nimekoguja on seda üles tähendada osanud. Lisaks on kogus vähesel määral fotosid ja muid manuseid.

Kohanimekogumine ja -kogud nüüd

Kahetuhandendatel aastatel ei ole EKI-s aktiivset kohanimekogumist toimunud.⁶ Siiski on olnud mõned laekumised, viimane neist 2008. aasta jaanuaris, mil Valdek Pall lisas kogusse umbes 2200 rahvaluulest väljasedeldatud kohanime. Inventariraamatute järgi on käesoleval sajandil kogusse lisandunud umbes 6300 kohanime⁷, sellest 3487 nime on loovutanud juba eespool mainitud tubli koguja, korrespondent Eduard Leppik.

Kogumine ei ole toimunud üle kogu maa ühtlase tihedusega – mõnel pool on kogujad teinud aktiivsemat tööd, seetõttu on mõnest kihelkonnast nimematerjali laekunud rohkem, teisest jälle tunduvalt vähem. Kogutud nimede arvu ja kihelkonna geograafilise suuruse suhte järgi on nimesid kõige tihedamalt kogutud Kihnust ja Väike-Maarjast.

⁵ 1993. aastal moodustati KKI keele- ja rahvaluulesektoritest Eesti Keele Instituut (EKI).

⁶ Lõuna-Eestis on 1995.–2003. a. kohanimedid kogunud Evar Saar, kuid need nimed kuuluvad Võru Instituudi kohanimekogusse, mille nimi on Ajaloolise Võrumaa kohanimede andmebaas (AVKA).

⁷ Marja Kallasmaa koostatud ülevaatest („Emakeele Selts kohanimede kogujana 1960–2005” 2006) on välja jäänud ainult V. Palli sedelid, ülejäänud u 4100 nimesedelit on laekunud vahemikus 2000.–2005. a.

Kõiki kogutud ja sedeldatud kohanimesid talletatakse Eesti Keele Instituudi kohanimearhiivis⁸. Originaalsedelid moodustavad kohanime põhikartoteegi, kuhu kohanimed on rühmitatud kihelkondade kaupa. Lisaks on kohanimearhiivis koondkartoteek, kus kõik kogutud kohanimed on esitatud tähestikjärjestuses. EKI-s asub ka Endel Varepi, endise Eesti geograafi, maastikuteadlase ja kartograafia ajaloolase kogutud kohanime pändkogu.

Arhiveeritud kohanimed on olnud suurepäraseks aluseks paljudele kohanimeuurimustele, sest on ju kohanimed väga mitmekihilist ja -tahulist uurimist võimaldav sõnavaraosa. Olgu siinkohal esile toodud vaid mõned olulisemad trükis ilmunud kohanimetööd, mille valmimisel on kasutatud EKI kohanimearhiivi: Valdek Palli „Põhja-Tartumaa kohanimed” I ja II⁹, Marja Kallasmaa „Saaremaa kohanimed” I ja II¹⁰ ning Kallasmaa äsja ilmunud „Hiiumaa kohanimed”¹¹.

Kohanimearhiivi materjalide läbitöötamine mingi uurimuse koostamisel on töömahukas ja aeganõudev ettevõtmine. Ka kohanimekogu täiendamine ei ole niisama lihtne – kui keegi soovib kohanimesid arhiivi lisada, peab ta varem välja antud juhendeid abiks võttes nimed sedeldama ning tooma nimesedelid EKI-sse. Tänapäeval on sedelkogumine aga iganenud meetod. Et hõlbustada uurijate tööd andmete kogumisel ja kasutamisel ning samas kogutud väärtuslikku materjali kindlamalt säilitada (paberist sedelid ei ole just püsivaimad infokandjad), tuleks kogu nimematerjal kindlasti ühel või teisel viisil digiteerida. Säärane plaan on olnud juba mõnda aega, kuid ressursside nappusel on seda siiani edasi lükatud. Ühtlasi on kavas luua interneti teel kasutatav kohanime andmebaas. Taoline andmebaas täidaks mitut eesmärki: esiteks kergendaks see paljude nimeuurijate tööd, kuna kohanimekogu kasutamiseks ei peaks enam EKI-sse kohale tulema, samuti pääseksid kogutud kohanimedeni muud kohanimehuvilised internetikasutajad,

⁸ Kohanimearhiiv moodustab eraldiseisva osa EKI murdearhiivist.

⁹ Pall, Valdek 1969. Põhja-Tartumaa kohanimed. I. Toim Madis Norvik. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut. Tallinn ja Pall, Valdek 1977. Põhja-Tartumaa kohanimed. II. Toim Madis Norvik. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut. Tallinn.

¹⁰ Kallasmaa, Marja 1996. Saaremaa kohanimed. I. Toim Helmi Neetar. Tallinn: Eesti Keele Instituut ja Kallasmaa, Marja 2000. Saaremaa kohanimed. II. Toim Tiina Lias. Tallinn: Eesti Keele Instituut.

¹¹ Kallasmaa, Marja 2010. Hiiumaa kohanimed. Toim Eevi Ross. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.

teiseks saaks lisada andmebaasi kõik uuemal ajal (nii keeleteadlastest kohanimeuurijate kui ka muude kohanimehuviliste) kogutud kohanimed. Nii ei jääks töö EKI-s asuva kohanimevaramuga soiku, vaid saaks sisse uue hoo.